

ISSN: 2231-5063

IMPACT FACTOR : 4.6052 (UIF)

VOLUME - 6 | ISSUE - 7 | JANUARY - 2017

वारकरी संतांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन

प्रा. डॉ. संभाजी जाधव

मराठी विभाग प्रमुख , कै बाबासाहेव देशमुख गोरठेकर महाविद्यालय उमरी ,
ता. उमरी जि. नांदेड.

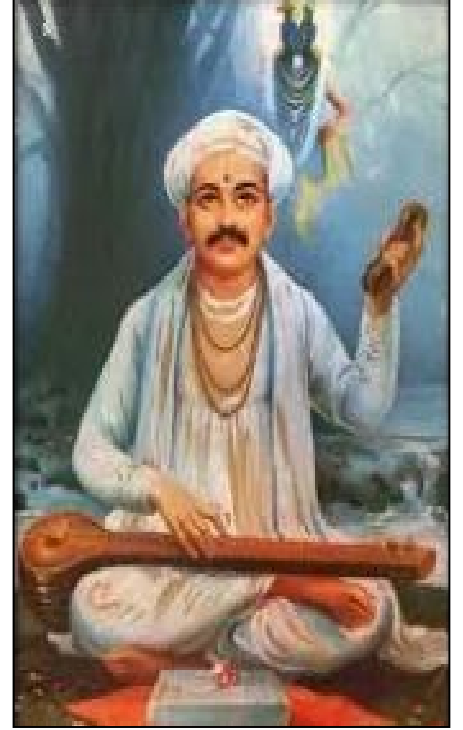
प्रस्तावना

वारकरी संतांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोनाचे मूळ त्यांच्या समाजचिंतनात आहे. संपत्ती ही व्यक्तीचे लौकिक जीवन सुखी व समृद्ध करण्यासाठी आवश्यक आहे; पण संपत्तीचा अतिरेकी हव्यास हा व्यक्तीचे लौकिक जीवन अधःपतित होण्यास कारणीभूत ठरू शकते, ही बाब सर्वच संतांनी लक्षात घेतली आहे. संत नामदेवांनाही संपत्तीचा अतिरेक हा व्यक्तीला भुरळ पाडणारा, व्यक्तीचे, समाजाचे मनःस्वास्थ बिघडविणारा वाटला. म्हणून ते म्हणतात, “आतां आहे नाही पाहतां क्षण एक । संपत्तीचे सुख विषय हा ॥१॥ हित तें आचरा हित तें विचारा । नामीं भाव धरा जाणतेनो ॥२॥ संपत्तीच्या बळें एक जाले आंधळे । वेढिलें कळिकाळें स्मरण नाही ॥३॥”^१ संपत्तीचे सुख क्षणात आहे, नाही. त्यामुळे दीर्घकाळ असलेल्या सुखाचा विचार करावा. माणसाला जीवन जगताना आवश्यक अशी संपत्ती कमी लागते; पण सुखचैनीसाठी कितीही पुरत नाही. संपत्तीच्या मागे व्यक्ती लागली तर ती आंधळा होते. तिला दुःखाने कधी वेढले हेसुद्धा लक्षात येत नाही. परधन तर दगडाप्रमाणे मानावे, हा नामदेवांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन नैतिकतेवर आधारलेला आहे. ही नैतिकता समाजाचे मानसिक आरोग्य टिकविण्यास उपयुक्त ठरते. त्यामुळे समाजाची वाटचाल योग्य दिशेने होण्यास मदत होते, असे वाटते.

संपत्तीचा अभिमान फार काळ टिकत नसतो. मुळात कोणताही अभिमान धरू नये, हा विचार व्यक्त करताना नामदेव म्हणतात, “देह पडे तोंवरी देहाचा अभिमान । न करीं मी अज्ञान आत्महित ॥१॥ मी माझे म्हणतां गेले नेणां किती । रंक चक्रवर्ती असंख्यात ॥२॥ क्षणक्षणा देहीचे आयुष्य पै झडें । वासना ते वाढे नित्य नवी ॥३॥जंवरी संपत्ति तंवरी हे सखे । गेलिया ते भुंके सुणें जैसे ॥५॥”^२ संपत्तीचा अभिमान आत्महित करणारा नाही. या सृष्टीत कितीतरी लोक असे होऊन गेले जे धनवान होते; पण नंतर त्यांचे नावही लोक लक्षात ठेवीत नाहीत. त्यामुळे त्यात हित नाही. संपत्तीने क्षणाक्षणाला नित्य नवी वासना उदयाला येते आणि संपत्ती असेपर्यंतच सखे-सोबती आहेत. संपत्ती गेल्यानंतर बिकट अवस्था होते, असे सांगून संपत्ती हे केवळ जगण्याचे साधन असावे साध्य असू नये, असे त्यांना वाटते. त्यातून त्यांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन हा आवश्यक संपत्तीचे समर्थन करणारा, तर संपत्तीचा हव्यास हा अधःपतनाकडे नेणारा असल्याचा वाटतो.

संत सेना न्हावी याचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन हा उदास असल्याचे जाणवते. प्रत्येक अडचणीत धनाचा उपयोग होईल, याची खात्री नसून विवेक व सद्गुणच उपयोगाला येतात, असे त्यांना वाटते. तरीपण लोक संपत्तीच्या मागे धावताना दिसतात. अशा लोकांना ते म्हणतात, “धन कोणा कामा आलें । पहा विचारुनि भले ॥१॥ ऐसें सकळ जाणती । कळोनियां आंधळे होती ॥२॥ स्त्रिया पुत्र बंधु पाही । त्याचा तुझा संबधु नाही ॥३॥ सखा पांडुरंगा विणि । सेना म्हणे दुजा कोण ॥४॥”^३ सर्वच जाणतात की, धन कामाला येईल याची शाश्वती नाही. तरीपण आंधळे होऊन त्यामागे का धावता, असा प्रश्न सेना न्हावी विचारतात. त्यामुळे जेवढी गरज तेवढेच धन ठेवा, असा त्यांचा दृष्टिकोन दिसून येतो.

संत भानुदास याचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन अत्यंत वेगळ्या स्वरूपात व्यक्त झाला असून, संपत्ती ही खोटी प्रतिष्ठा प्राप्त करून देते व खोटी स्तुती करणाऱ्या लोकांना भोवती जमा करते, असे सांगताना ते म्हणतात, “भांबावरी कां रे माझे माझे म्हणसी । कोण हे कोणासी कामा आले ॥१॥ घेई तूं अनुभव कोणाचे ते कोण । अंतकाळीं जाण पारखे होती ॥२॥ जवळी असतां धन कांही रुका । तेव्हां म्हणती सखा दादा भाई ॥३॥

हीनपणें म्हणती अभागी करंटा । जन्म फुकटा मरतां बरें ॥४॥^{१४} यातून संपत्तीची मर्यादित आशकताही ते व्यक्त करतात आणि अनुभव घ्यावयास सांगतात की, केवळ संपत्ती असेपर्यंतच सखा, दादा म्हणतील. संपत्ती गेली तर अभागी, करंटा म्हणतील. या विचारातून सामाजिक संबंधाचे त्यांचे चिंतन किती सखोल आहे, हे दिसून येते.

संत एकनाथांनी संपत्तीविषयक दृष्टिकोन विस्तृतपणे व्यक्त केला आहे. धन हे मातीसमान ज्यांना वाटेल तोच साधू, असे ते म्हणतात. नाथ संपत्ती, साधू, संसारी, व्यापारी, धनिक, कंजूस या सर्वांविषयीचा त्यांचा दृष्टिकोन व्यक्त करतात. धन केवळ कामासाठी आवश्यक आहे, तेवढ्यापुरतेच त्याकडे पाहा, तरच मनात दोष निर्माण होत नाहीत, असे सांगून ते पुढे म्हणतात, “घालूनियां काखे धन । सदा मागे जो कोरात्र ॥१॥ धन्य वायां जिणें पाही । श्वान सूकर सम तेही ॥२॥ असो नियां दरिद्रता । सदा धर्मावरी चिता ॥३॥ द्रव्य पदरी बहू आहे । अतिथि रिक्त हस्ते जाये ॥४॥ एका जनार्दनी ऐसे पामर । नरक भोगती अघोर ॥५॥^{१५} ज्याच्याकडे धन आहे, पण तो त्याचा उपयोग न करता सदा कोरात्र मागत फिरतो, अशाचे जीवन व्यर्थ आहे. घरात संपत्ती असून ही दारावरील अतिथी रिकाम्या हाताने परत जात असेल, तर त्याच्यासारखा दुष्ट कोणी नाही, हा विचार संपत्तीची उपयुक्तता व तिचा हव्यास न धरता योग्य वापर करण्यास सुचविणारा आहे.

धनलोभी माणसाविषयी अभंगातून विचार व्यक्त करताना ते म्हणतात, “धन लोभ्याचें जाय धन । शोधितसे रात्रंदिन ॥१॥ त्यांची निंदा करतील लोक । रांडा पोरें भुंकती देख ॥२॥ भिकेलागीं जेथ गेला । म्हणती काळतोंडा आला ॥३॥ हाता धनलोभें भुलला । संचित ते बरा नागविला ॥४॥ ऐसें धनाचें कारण । शरण एका जनार्दन ॥५॥^{१६} लोभी माणसाचे धन गेल्यास तो रात्रंदिवस शोधील. लोक त्याची निंदा करतील. पत्नी-मुले टाकून बोलतील. असे धनामुळे होऊ शकते. त्यापेक्षा त्याचा योग्य वापर केल्यास ही वेळ येणार नाही. एकूणच, संत एकनाथांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन हा व्यक्तिगत उपयुक्ततेचा असून संपत्तीमुळे अनेक संकटे ओढवू शकतात, ती टाळायची असतील तर तिचा योग्य वापर करा, असे ते म्हणतात. संपत्तीचा अतिरेकी संचय हा संकटात नेऊ शकतो त्यामुळे ही संपत्ती इतरास देण्यासंदर्भात ते जे म्हणतात, ते संपत्तीचे विकेंद्रीकरण असून, संपत्तीवर सर्वांचा अधिकार असल्याची जाणीव त्यांना आहे. म्हणून तिचा योग्य वापर व इतरांना दान, हा विचार सामाजिक संतुलन राखणारा व दूरदृष्टी असलेला आहे.

संत तुकारामांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन व्यापकपणे व्यक्त झाला आहे. उत्तमपणे धन मिळवा; पण आवश्यक तेवढेच, या विचाराचे त्यांनी समर्थन केले आहे. नंतरच्या अभंगांत मात्र संपत्तीविषयी त्यांचा दृष्टिकोन उदास होत गेल्याचे जाणवते. सुरुवातीला धन कसे जोडावे, याविषयी सांगताना ते म्हणतात, “जोडोनिया धन उत्तम वेव्हारें । उदास विचारे वेंच करी ॥१॥ उत्तमचि गती तो एक पावेल । उत्तम भोगील जीव खाणी ॥२॥^{१७} उत्तम ग्रहस्थाश्रमाच्या स्वरूपाचे वर्णन करताना ते म्हणतात, उत्तम व्यवहाराने संपत्ती मिळवून तिचा योग्य विनियोग करावा. ही शाश्वत नीतिमूल्यांची शिकवण देऊन ‘उत्तम बना’ असा दृष्टिकोन बाळगतात. काही लोक संन्यासी होऊन भिक्षा मागतात, याचा तुकाराम निषेध करतात. अशा प्रवृत्तीने परमेश्वरप्राप्ती होत नसून, ज्याची परमेश्वरावर निष्ठा आहे, त्याने आपले कर्तृत्व पणाला लावून उद्योगी बनावे व उत्तम धन मिळवावे, अशा लोकांना ईश्वर प्राप्त होतो. तेच उत्तम गती पावतील व त्यांच्याच वाट्याला उत्तम जीवन येईल, असे ते म्हणतात. संपत्ती जोडताना तिचा हव्यास धरू नये. हव्यास धरला तर काय होते, याविषयी ते म्हणतात, “जोडीच्या हव्यासें । लागे धनाचेंचि पिसें ॥१॥ मग आणीक दुसरें । लोभ्या नावडती पोरें ॥२॥^{१८} संपत्ती जमा करण्याचे वेड एकदा लागले, तर त्या लोभी जीवाला संपत्तीशिवाय काहीही दिसणार नाही. स्वतःची मुलेसुद्धा त्याला आवडणार नाहीत. हा दृष्टिकोन संपत्तीची हाव कमी करणारा असून आवश्यक तेवढीच संपत्ती असावी, असा विचार व्यक्त करणारा आहे.

धन कितीही जास्त मिळविले तरी आवश्यकतेपेक्षा अधिक वापरता येणार नाही. मृत्यू अटळ असून, त्यानंतर त्या संपत्तीचा काय उपयोग, असे सांगताना ते म्हणतात, “धन मेळवूनि कोटी । सर्वें नये रे लंगोटी ॥१॥^{१९} कितीही संपत्ती मिळविली तरी शेवटी सोबत काहीच येणार नसून, सर्व व्यर्थ आहे. यातून त्यांनी संपत्ती आणि जीवन यांच्या अशाश्वततेवर खोल प्रकाश टाकला आहे. एखाद्याने आयुष्यभर संपत्तीच्या राशीच्या राशी मिळवाव्यात, त्यांची प्राणपणाने जपवणूक करावी आणि एक दिवस सर्व वैभव सोडून जावे. ही मानवी जीवनातील शोकांतिका ते परखडपणे व्यक्त करतात. त्यामुळे निश्चितच संपत्तीचा हव्यास कमी होईल आणि तोच दृष्टिकोनही त्यांचा असावा, असे वाटते. पण, मृत्यू अटळ आहे हे माहीत असूनही माणसाचा संपत्तीचा हव्यास काही कमी होताना दिसत नाही, तेव्हा ते म्हणतात, “करुनि जतन । कोणा कामा आलें धन ॥१॥ ऐसें जाणत जाणतां । कां रे होतोसी नेणता ॥२॥^{२०} आयुष्यभर धन साठवून ठेवतोस; पण त्यापासून आजपर्यंत कोणाला किती फायदा झाला आहे, जे जतन केले ते मरणानंतर कोणाला उपयोगी पडले काय, मग तू हे सर्व जाणत असूनही असा नेणता का बनतो आहेस, असा सवाल ते करतात व त्यातून संपत्तीचा मानवी मनातील लोभ कमी करण्याचा प्रयत्न करतात.

तुकारामांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन पुढे बदलत जातो व संपत्तीची विरक्ती त्यांच्यात निर्माण होते. ते म्हणतात, “द्रव्याचा तो आम्हीं धरितो विटाळ । तयापाठीं काळ लाग धरी ॥१॥ (५०७) द्रव्याच्या मार्गे कळिकाळाचा लाग । म्हणोनियां संग खोटा त्याचा ॥१॥ (५०८) ”^{२१} संपत्तीचा संग नको. त्याचा विटाळ होतो. कारण त्याचा संग खोटा आहे. ही भूमिकाच त्यांना संपत्तीबाबत विरक्ती निर्माण करणारी आहे, असे दिसून येते. पुनःपुन्हा सांगूनही लोक ऐकत नाहीत, हे दिसल्यावर त्यांची वरीलप्रमाणे भावना तयार झाली असावी, असे वाटते. जीविताच्या क्षणभंगुरतेच्या व संपत्तीच्या चंचलतेच्या पुनःपुन्हा उच्चाराने तुकाराम संपत्तीचा द्वेष करीत होते, काय असे वाटण्याचे कारण नाही. तसे ते करीत नसून संपत्तीविषयी त्यांनी घृणा कधीच व्यक्त केली नाही. तर, संपत्ती जीवनात सर्वस्व नसून, ती फक्त सत्कारणापुरती वापरावी, तसे करण्याचेच लोककल्याण होते, याची जाणीव त्यांना आहे. एकूणच, त्यांचा संपत्तीविषयीचा दृष्टिकोन हा समाजोपयुक्त व समाजस्वास्थ्य राखणारा असून, समता प्रस्थापित करणारा आहे, असे वाटते. एक व्यावहारिक वास्तव त्यांनी अनेक अभंगांतून व्यक्त केले आहे. स्वतः त्यांनी श्रीमंतीपासून गरिबीपर्यंतचा अनुभव घेतला होता.

त्यामुळे संपत्तीचे महत्त्व व तिचा हव्यास धरल्यास होणारे परिणाम, यांची जाणीव त्यांना होती त्यामुळे तुकारामांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन त्यांच्या अनुभवातून व सामाजिक निरीक्षणातून तयार झाला आहे, असे वाटते.

अशा रीतीने वारकरी संतांचा संपत्तीविषयक दृष्टिकोन त्यांनी आपल्या अभंगातून व्यक्त केला आहे. कुटुंब, समाज व व्यक्ती यांना संपत्तीचे महत्त्व व तिच्या हव्यासाचे संभाव्य परिणाम, अशा दोन्ही बाजूंनी संतांनी अत्यंत मूलभूतपणे तत्कालीन समाजाला व आजच्या समाजालाही उपयुक्त ठरेल, असा दृष्टिकोन व्यक्त केला आहे.

संदर्भ सुची

०१. दांडेकर शं. वा. (संपा.), श्री नामदेव गाथा, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई, पुनर्मुद्रण २००८, पृष्ठ-२७८.
०२. तत्रैव, पृष्ठ-७१६.
०३. श्री सकलसंतवाणी (खंड पहिला), गीता प्रेस, गोरखपूर, चतुर्थ पुनर्मुद्रण, पृष्ठ-२६८-२६९.
०४. श्रीसकलसंतवाणी (खंड दुसरा), गीता प्रेस गोरखपूर, चतुर्थ पुनर्मुद्रण, पृष्ठ- ०६-०७.
०५. तत्रैव, पृष्ठ-३१९.
०६. तत्रैव
०७. बेणारे गोपाळराव गोविंद(संपा.), सार्थ तुकाराम गाथा, शारदा साहित्य, पुणे, पृष्ठ-४५२.
०८. तत्रैव, पृष्ठ-७५५.
०९. तत्रैव, पृष्ठ-६२५.
१०. तत्रैव, पृष्ठ-४३१.
११. तत्रैव, पृष्ठ-१२६.